

KÉT JELENTÉS A BUDA ELESTÉT KÖVETŐ IDŐSZAK SORSDÖNTŐ ESEMÉNYEIRŐL, TÖRÖK BÁLINT ÉS WERBŐCZY ISTVÁN SORSÁRÓL¹

Az 1530-as évek végén a Portán megerősödtek azok a hangok, amelyek Magyarország megszállását sürgették az oszmán szakaszos hódítási stratégia kudarca, a magyar földre vezetett költséges hadjáratok, az országban fellángoló zavargások,² illetve a váradi szerződés³ miatt. János király halála (1540. július 21. vagy 22.), valamint Ferdinánd csapatainak 1540. őszi hadműveleti Szülejmán szultánt végérvényesen eddigi politikájának gyors megváltoztatására ösztönözték.⁴ Ígéretekkel és fenyegetésekkel mindaddig igyekezett az özvegy királyné körét egységben tartani, míg seregeivel Budára nem ért. Wilhelm von Roggendorf tábornok csapatainak legyőzése után⁵ a törökök 1541. augusztus 29-én „nagy csalárdsággal, kicsin gonddal, semmi okkal”⁶ elfoglalták a Magyar Királyság fővárosát. A csecsemő János Zsigmondot a török táborba kísérő János-párti főurak pedig hét napig „élvezték” a szultán „vendégszeretétét”, s ez idő alatt dőlt el az ország, illetve a magyar vezetők további sorsa.⁷

A Buda elestét követő időszakban íródott az a két német nyelvű – a Kollár-hagyatékban található – levélmásolat,⁸ amelyeket az alábbiakban kívánok német és magyar nyelven

¹ Ezúton is szeretném megköszönni Papp Sándor, Soós István és Schmidt József segítségét és szakmai útmutatásait.

² Bővebben a szakaszos hódítás magyarországi kudarcáról: *Fodor Pál*: Magyarország és a török hódítás, Budapest, 1991 (a továbbiakban: *Fodor*) 65–68. o. A Maylád István-féle lázadásról: Erdély rövid története. (Írta: *Barta Gábor, Bóna István, Köpeczi Béla, Makkai László, Miskolczy Ambrus, Mócsy András, Péter Katalin, Szász Zoltán, Tóth Endre, Trócsányi Zsolt, R. Várkonyi Ágnes, Vékony Gábor*.) Budapest, 1989 (a továbbiakban: Erdély rövid története) 221–222. o.

³ A váradi békéről: *Barta Gábor*: Az erdélyi fejedelemség születése. Budapest, 1979. (a továbbiakban: Az erdélyi fejedelemség születése) 55–62. o. (Magyar História sorozat); *R. Várkonyi Ágnes*: Europica varietas–Hungarica variates. Budapest, 1994. (a továbbiakban: *R. Várkonyi*) 27–31. o. Kritikai kiadása: *Gooss, Roderich*: Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690). Wien, 1911. 65–85. o.: No. 16. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 9.)

⁴ *Fodor* 68. o.

⁵ Wilhelm von Roggendorf tábornok 1540. augusztus 2-án kapott parancsot Ferdinándtól Esztergom és Buda elfoglalására. Október 31-re a fővárost védő erősségek közül Esztergomot, Visegrádöt és Vácot megszállta és Buda ostromához kezdett. December 2-án azonban fel kellett hagynia a támadással. 1541-ben Ferdinánd ismét Buda elfoglalására küldte. Az ostrom május 4-én kezdődött. Augusztus 21-én a császári sereg súlyos vereséget szenvedett a török felmentő hadtól, illetve Török Bálint Budáról kítőő csapataitól. Az ütközetben halálos sebet kapott Roggendorf néhány nappal később meghalt. *Veress D. Csaba*: Várak a Bakonyban. Budapest, 1983. 31. o.; *Szakály Ferenc*: Küzdelem Magyarország birtoklásáért 1526–1541. In: Magyarország hadtörténete. (Főszerk.: *Liptai Ervin*.) I. k. (Szerk.: *Borus József*.) Budapest, 1984. (a továbbiakban: Magyarország hadtörténete) 172. o.

⁶ 1504–1566 Memoria rerum. (S. a. r., az utószót és a jegyzeteket írta *Bessenyei József*.) Budapest, 1981. (a továbbiakban: Memoria rerum) 76. o.

⁷ *Fodor* 105–107. o.; Izabella királyné servitorának levele Verancsics Antalhoz Buda elvesztéséről. In: Magyar Történeti Szövegyűjtemény. I. k. (Szerk.: *Sinkovics István*.) Budapest, 1968. (a továbbiakban: *Porembski*) 33–41. o. Istvánffy Miklós a pasák neveit is felsorolja, akik Magyarország sorsát illetően a három felmerülő megoldást valamelyikét támogatták. *Istvánfi Miklós*: Magyarország története 1490–1606. (Ford. *Vidovich György*.) I. k. Debrecen, 1871. (a továbbiakban: *Istvánffy*) 277–278. o.

⁸ A két jelentés lelőhelye: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), Kollár Árpád Ferenc hagyatéka I. 7. 53. kötet 349–351. o. Mutnoky levele Révay Ferenchez felelhető még: Országos Széchényi Könyvtár.

közrebecsátani és elemezni. Mind Mutnoky Mihály esztergomi provizor⁹ Révay Ferenc királyi személynökhöz¹⁰ küldött leveléről, mind pedig a hozzácsatolt rövid jelentésről feltételezhető, hogy eredetileg latin – esetleg magyar – nyelven íródott, s csak később készült el fennmaradt német fordításuk. Mivel az iratokon nem szerepel dátum, ezért csak a szövegösszefüggésből lehet következtetni keletkezésük hozzávetőleges időpontjára. Mutnoky levelének első sorából kiderül, hogy a királyi személynök már értesült Niklas Graf zu Salm und Neuburg és Sigmund Freiherr von Herberstein fegyverszüneti követségének elküldéséről a török táborba,¹¹ valamint arról, hogy a szultán visszaindult Konstantinápolyba. Az esztergomi provizor információi szerint Izabella özvegy királyné a jelentés megírásának idején a János-párti főurakkal Lippán tartózkodott. A másik – kivenonatolt – levél Werbőczy István¹² halálát és temetését adta hírül.

Apponyi Hungarica. 1. k. No. 290., 205. o.: Vier wahrhaftige Missive. 3. levél. A levél eredetijét keresve áttekintettem a Révay család levelezését az időszakból, de sajnos kutatásom nem járt eredménnyel. Révay család szlabinya–blatnicai ágának központi levéltára. Missilis 1521–1621. MOL Mikrofilmtár (P 585) X 6900; A Török Bálindra vonatkozó rész fordítása megtalálható: *Sztárai Mihály: História Perényi Ferenc kiszabadulásáról.* (Vál., a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Téglásy Imre.*) Budapest, 1985. (a továbbiakban: *Sztárai*) 131. o. (Magyar Ritkaságok sorozat). Bessenyei József Török Bálintról írt monográfiájában, illetve forrásgyűjteményében is említést tesz az előzőekben említett részletről, ám a forrás hitelességét megkérdőjelezte. *Bessenyei József: A Héttorony foglya.* Budapest, 1986. (a továbbiakban: *Bessenyei*) 99. o. (Labirintus sorozat); Enyingi Török Bálint. (A bevezetést írta és a forrásokat közléteszi *Bessenyei József*) Budapest, 1994. (a továbbiakban: *Bessenyei: Enyingi Török Bálint*) XXVI. o.

⁹ Nagyaponyi Mutnoky Mihály Várday Árpád esztergomi érsek szervitora, az esztergomi vár várnagya 1529-től. 1540 és 1541 között udvarbírója. 1550-től, az érsek halála után javait és az érsekség vagyonát gondozta, mint az érseki birtokok jövedelemigazgatója. Ferdinánd király utasítására 1550. május végén Mekcsey Istvánnal – az egri hőssel – részt vett a káresetek rendezésére Gyöngyösön összeült török–magyar tárgyalásokon. 1560 körül halt meg. Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. (Szerk.: *Karácsonyi J., Kollányi F., Lukács J.*) V. k. (1548–1551) Budapest, 1912. 226–227., 240–241., 282–283., 286., 316., 352–353., 356., 388–389., 478., 561–562., 569–570., 590–592., 605., 608–610. o.; Austro–Turcica 1541–1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Porte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen. (Bearbeitet von *Srecko M. Đžaja* unter Mitarbeit von *Günter Weiß*. In Verbindung mit *Mathias Bernath* herausgegeben von *Karl Nehring*. Für das SÜDOST-INSTITUT herausgegeben von *Edgar Hösch* und *Karl Nehring*.) München, 1995. (a továbbiakban: Austro–Turcica) 442–447. o., Nr. 168.; *Papp Sándor: Kárrendezési kísérletek a hódoltságban az 1547. évi békekötés után. Keletkutatás, 1996. ősz – 2002. tavasz* (a továbbiakban: *Papp*) 149. o. Lásd még: *Bethlen Farkas: Erdély története I. A mohácsi csatától a váradi békekötésig (1526–1538) I–II. könyv.* (Ford.: *Bodor András.* A jegyzeteket írta és a mutatókat összeállította: *Pálffy Géza.*) Budapest–Kolozsvár, 2000. (a továbbiakban: *Bethlen*) 205. o.

¹⁰ Révay Ferenc 1489-ben született. Tudományos műveltségét a budai főiskolán nyerte el, majd 1521-ben már Báthory István nádor titkára. A mohácsi csata után Ferdinánd oldalára állt. 1527. november 29-től királyi személynök. 1532-ben Ferdinánd Turóc vármegye főispánjává nevezi ki. A hitű luteránus 1542-ben – a tisztségről lemondott Thurzó Elek helyett – nádori helytartói címre emelkedett, amit 1553. november 1-jén bekövetkezett haláláig birtokolt. *Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* V. k. Pest, 1862. (a továbbiakban: *Nagy Iván*) 709–711. o.; *Frankl Vilmos: Révai Ferenc nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása. 1538–1555. Pest, 1873. 6–7. o.; Fallenbüchl Zoltán: Magyarország föméltóságai.* Budapest, 1988. (a továbbiakban: *Fallenbüchl: Magyarország föméltóságai*) 69. és 107. o.; *Fallenbüchl Zoltán: Magyarország föispánjai. 1526–1848.* Budapest, 1994. (a továbbiakban: *Fallenbüchl: Magyarország föispánjai*) 104. o.

¹¹ Salm és Herberstein mellett Révay is tagja lett volna a szultáni táborba küldött követségnek, ő azonban végül nem tartott velük. *Bethlen Farkas: Erdély története II. A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571) II–V. könyv.* (Ford. *Bodor András.* A jegyz. írta *Kruppa Tamás.*) Budapest–Kolozsvár, 2002. 82. o.

¹² Kerepeci Werbőczy István kismesesi család sarjaként született 1458-ban. A Mohács előtti időkben különböző közigazgatási méltóságokat bírt, 1525–1526-ban nem egészen egy évig az országnádora. A Tripartitum összeállítója. Mohács után Szapolyai János mellé állt. Kancellári címet kapott. 1527-től Tolna, 1536-tól Nógrád vármegye főispánja. Diplomataként többször is képviselte János királyt (1527. Olmütz, 1533. Konstantinápoly). 1540-ben az Erdélybe vonuló király helyettese Budán, majd halála után Eszéki Jánossal követségben járt a Portán. 1541. októberében halt meg Budán. Vö. *Fraknói Vilmos: Werbőczy István.* Budapest, 1899. (a továbbiakban: *Fraknói*); *R. Várkonyi* 17. o.; *Fallenbüchl: Magyarország föméltóságai, 98. o.; Tanulmányok Werbőczy Istvánról.* (Szerk. *Hanza Gábor, Boóc Ádám, Buzády Csongor.*) Budapest, 2001.

Több egykorú forrás és a szakirodalom áttekintése után arra a következtetésre juthatunk, hogy Mutnoky levelét 1541. szeptember végén vagy október elején vethette papírra, hiszen Ferdinánd fegyverszünetet kérő követsége a Buda elestét követő hónap ötödik és tizenötödik napja között tárgyalta a török táborban.¹³ A szultán egy héttel később, szeptember 22-én hagyta el seregével Budát. Az esztergomi provizor egyik hírforrását, Hieronimus Łaskit¹⁴ pedig Szülejmán – a jelentés tanúsága szerint – Budától két napi járóföldre engedte szabadon. Izabella királyné és kísérete már szeptember második felében Lippán tartózkodott, és Szapolyai özvegye október 18-án innen küldött levelet Tarnowsky János krakkói várnagynak,¹⁵ és ugyanezen a napra hívta össze Debrecenbe Fráter György a tiszántúli és erdélyi nemesség, illetve a százszok és székelyek képviselőit, hogy részgyűlést tartsanak.¹⁶ A másik irat keletkezésének ideje – feltételezésem szerint – kis idővel Werbőczy október végén bekövetkezett halála¹⁷ utánra tehető. Mindezek alapján megállapítható, hogy Mutnoky, illetve az ismeretlen szerző az 1541. szeptember második felétől október végéig lezajlott, számukra nagy fontossággal bíró eseményeket jegyezték le.

Természetesen felvetődik a kérdés, hogy Várday Pál esztergomi érsek¹⁸ provizora miért éppen Révayval osztotta meg ezeket a fontos információkat? Talán nem járok messze az igazságtól, ha – csak közvetett bizonyítékok alapján is – azt feltételezem, hogy a Ferdinánd mögött felsorakozott magyar nemesség és a Habsburg uralkodó magyar-

¹³ Vö. Austro-Turcica, 5–17. o., Nr. 2.

¹⁴ Hieronim Łaski 1496-ban született egy előklő lengyel nemesi család sarjaként. Karrierjét nagybátyja, Jan Łaski gnicznói érsek támogatásával kezdte el. 1513-ban Rómában, 1514 és 1517 között pedig Bolognában tanult. Diplomáciai pályafutását 1519-ben kezdte meg. 1527-ben I. János király szolgálatába állt. 1527. december és 1528. február között sikeres tárgyalásokat folytatott a Portán. 1530-ban erdélyi vajdává nevezi ki Szapolyai. Ludovico Gritti támogatása miatt János király bebörtönözte, majd miután szabadon engedte, Łaski átállt Ferdinánd pártjára. Új megbízója 1540 őszén a Portára küldte tárgyalni. November 8-án azonban Szülejmán fogságba vetette. A rab követet a szultán magával hurcolta 1541-ben Magyarországra. A török csak Buda eleste után azzal az ígérettel engedte szabadon, ha kilép Ferdinánd szolgálatából. A súlyos beteg Łaski 1541. december 22-én halt meg Krakkóban. Bővebben lásd: Két Tárgyalás Sztambulban. Hieronimus Łaski tárgyalása a töröknel János király nevében. Habardancz János jelentése 1528. nyarán sztambuli tárgyalásairól. (A kötetet összeáll. *Barta Gábor*. A tanulmányokat és a jegyzeteket írta: *Barta Gábor* és *Fodor Pál*. A dokumentumokat ford. *Barta Gábor* és *Kun József*.) Budapest, 1996. 41–45. o. (Régi Magyar Könyvtár sorozat. Források 5.); Hieronim Łaski nagybátyjáról – Jan Łaski gnicznói érsekről és kancelláról bővebben: *Hermann Zsuzsanna*: Az 1515. évi Habsburg–Jagelló szerződés. Budapest, 1961. 47–66. o. Łaski haláláról: *Istvánffy* 279–280. o.

¹⁵ A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai. (Ismerteti *Óvray Lipót*.) Második füzet. Budapest, 1894. 81–82. o.

¹⁶ Erdély rövid története, 223. o.

¹⁷ Vö. Memoria rerum, 89. o.; *Szerémi György*: Magyarország romlásáról. (*Erdélyi László* fordítását átdolgozta *Juhász László*. A bevezetést és a szövegmagyarázatokat írta *Székely György*.) Budapest, 1979. (a továbbiakban: Szerémi) 328–331. o.; *Istvánffy* 280. o.; *Komáromy András*: Werbőczy István és fia. *Századok*, XLIV. (1910) (a továbbiakban: *Komáromy*) 211. o.; *Barta Gábor*: Egy magyar politikus a középkori Magyarország széthullásának éveiben (Werbőczy István kancellár, 1526–1541). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. (Szerk. *Rúzsás Lajos* és *Szakály Ferenc*.) Budapest, 1986. (a továbbiakban: *Barta*) 320. o. Horváth Mihály szerint Werbőczy a következő évben halt meg. *Horváth Mihály*: Magyarország történelme. III. k. Pest, 1861. (a továbbiakban: *Horváth*) 147. o.

¹⁸ Várday Pál 1483-ban született. Szapolyai János familiárisaként – ura támogatásával – emelkedett az egyházi pályán. 1512-ás 1516 között alkincstartó és az obudai Szent Zsigmond egyház prépostja (1513–1517), majd 1519-től több alkalommal is királyi kincstartó 1524-ig. 1521-től 1524-ig veszprémi, 1524 és 1526 között pedig egri püspök, valamint Veszprém és Heves vármegye főispánja. Szapolyai 1526-ban esztergomi érsekké és királyi főkancellárrá tette. 1527-ben Ferdinánd pártjára állt, aki tisztségeiben megerősítette. 1529 és 1530 között egy rövid időre újra Szapolyai hűségére tért (Szülejmán bécsi hadjárata és Wilhelm von Roggendorf I. János elleni támadása közti időben). 1542-től haláláig, 1549-ig, királyi helytartó és Pest-Pilis-Solt vármegye főispánja. *Szerémi* 148–254. o.; *Memoria Rerum*, 36–39. o.; *Bethlen* 213–214. o.; *Fallenbüchl*: Magyarország főmértóságai. 69., 96. o.

országi adminisztrációjának két meghatározó tagja szoros munkakapcsolatban állhatott egymással.¹⁹ Emiatt tarthatta kiemelt fontosságúnak Mutnoky, hogy – valószínűleg ura parancsát maradéktalanul betartva – Buda török kézbe kerülését követően, az egykori fővárosban és Esztergom környékén történt eseményekről tájékoztassa a királyi személynőket Łaski és budai kémének beszámolója, illetve saját hallomásai alapján. Másrészt az sem elképzelhetetlen, hogy – alkalmazkodva a kialakult új helyzethez – maga Révay bízta meg információszerzéssel az esztergomi provizort, amikor az érseki székhelyen járt, ami a jelentés első sorából is kiderül: „...Kegyelmes Úr, nem kételkedem abban, hogy Kegyelmed immár tudja, mi történt itt az Ön távozása után...” (Lásd a Függelékben!)²⁰

Az esztergomi provizor jelentéséből két János-párti főúr politikai pályafutásának utolsó momentumait ismerhetjük meg. A szultán óbudai táborában lezajlott tárgyalások legnagyobb vesztesének – minden kétséget kizáróan – Török Bálintot²¹ lehet tekinteni. Az egykorú kútfők azonban eltérnek fogságának kezdetét illetően. Verancsics Antal feljegyzései szerint Szülejmán a csecsemő királyfi gyámját egy ideig szabadon engedéssel hitegette: „...Terek Bálintot egy falkáig vele viszen, mert vónának dolgok, kikről övele indulván, szólni akarna. Annakutánna ötet is bocsátaná királné asszon és király fia mellí... Mindaddig az Terek Bálint szép és tiszteletes szókkal tartanak, hogy im Soklósrul, im Eszikről elbocsátják, míg írık az Nándorfejérvárot. Ott oztán mindjárt vasot verınek az lábaira, és mint rabot kezdınek tartani...”²² Ezzel szemben Szerémi György és Brutus János feljegyzéseiből az derül ki, hogy Török Bálintnak a törökök már Budán „kész vasba tették lábát”.²³ Mutnoky levele alapján is ez utóbbi információ tűnik hitelesnek, hiszen a már említett Łaski elbeszéléséből tudta meg, hogy a főurat éjjel-nappal bilincsben tartják.

Török Bálint fogságba vetésének magyarázatakat Bessenyei József számos olyan megfontolást mérlegelt, amely a szultán döntését vezérelhette. Szamba vette Bálint úr hírhedt ingatagságát, az oszmánokat sértő kijelentéseit és legfőképpen birtokainak és várainak fekvését, amelyek Buda védelmének zálogai lehettek, illetve egy esetleges Bécs elleni támadás kiinduló bázisaiként szolgálhattak.²⁴ Az esztergomi provizor értesülései alapján négy olyan érv kristályosodik ki a számunkra, amely Szülejmán elhatározását döntően befolyásolhatta. Buda elestét követően a szultán és tanácsosai joggal feltételezheték Török Bálint török orientáció mellett állhatóságának lanyhulását, illetve megszűnését, amit még fiainak esetleges konstantinápolyi fogsága sem tudott volna meg-

¹⁹ Vö. 1527-ben Ferdinánd – a Szapolyaitól átállt – Várdayt főkancellári tisztségében megerősítette, míg Révayt királyi személynökké nevezte ki. Tizenöt évvel később mindketten új megbízatást kaptak, hiszen az esztergomi érseket királyi helytartóvá, míg az eddigi személynőket nádori helytartóvá tette meg. *Fallenbüchl: Magyarország föméltóságai.* 69., 96., 107. o.

²⁰ A határ menti XVI–XVII. századi magyar katonai kémkedésről bővebben lásd: *Pálffy Géza: Hírszerzés és hírközlés a törökori Magyarországon.* In: *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben.* (Szerk. *Petercsák Tivadár és Berecz Mátyas.*) Eger, 1999. 33–65. o. (Studia Agriensis 20.)

²¹ Enyingi Török Bálint 1504-ben született Török Imre nándorfehérvári bán második fiaként. A mohácsi csatában a király egyik öre. 1526-ban Szapolyai mellé állt, akitől a temesi ispánná nevezte ki, majd egy év múlva már Ferdinánd oldalán harcol. Ferdinánd is kinevezi temesi ispánnak, 1530-ban pedig erdélyi vajdának. 1536-ban János király híve lett a pápai vár és uradalomért cserében. János király halála után Fráter Györggyel és Petrovics Péterrel az ország kormányzója és főkapitánya. 1541. augusztus 29-én Szülejmán elfogatja. Életét a Héttoronyba zárva fejezi be 1550-ben. Bővebben: *Bessenyei József* Török Bálintról szóló monográfiája. Lásd a 7. jegyzetet.

²² *Memoria rerum,* 74–76. o. Ezt a feltételezést emeli ki Bessenyei József is. *Bessenyei* 101. o.

²³ Szerémi 326. o.; *Brutus János Mihály: Magyar história.* X. könyv. In: *Humanista történetírók.* (Vál., a szövegeket gondozta, a jegyzeteket és az utószót írta *Kulcsár Péter.*) Budapest, 1977. 435–436. o.

²⁴ *Bessenyei* 98–99. o.

akadályozni. Perényi Péterhez²⁵ hasonló páfördulása azt vonhatta maga után, hogy a magyar nemességet (az ez ideig János-párti részét is) Ferdinánd oldalára állítja, ezáltal veszélyeztetve az Oszmán Birodalom magyarországi politikájának tizenöt év alatt elért eredményeit. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy Bálint úr elhurcolásának ellenére, 1541–1542-ben egy rövid időre (Joachim brandenburgi örgróf budai hadjáratának kudarcaig) újra Ferdinánd fősege alatt egyesült az ország nemességének jó része.²⁶

Mutnoky jelentéséből az derül ki, hogy azt beszélik, miszerint Török Bálinttól az oszmánok – életéért cserébe – Csurgó és Szigetvár átadását követelték. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a nagyúr birtokolta Észak-Dunántúlon Pápát és Gesztest, illetve azokat az adatokat, miszerint a törökök Izabella királynőtől Pécs városát,²⁷ míg Werbőczy Istvántól a Tolna vármegyei Döbrököz várát követelték,²⁸ akkor világosan kiderül Szülejmán szándékának a lényege. Ezek a stratégiai fontosságú – a dunai és drávai hadiút mentén fekvő – erődítések Buda védelmének és Bécs megtámadásának bázisaiul szolgálhattak. Most, amikor a szultán Bécs elfoglalására és ezáltal Magyarország teljes megszállására készült, jogot formált vazallusának/vazallusainak mindazon váraira (mint ahogy az egész Magyar Királyságra), amelyek célja elérésében segíthettek.²⁹ Három évvel elfogatása után Török Bálint – szabadulása reményében – lemondott ugyan minden váráról Szülejmán javára, azonban a királyi katonák által megszállt erősségeket (amelyek az éppen akkor formálódó végvárrendszer fontos pontjainak számítottak) I. Ferdinánd nem volt hajlandó kienvedni a kezéből, cserébe a kétes hűségű nagyúr szabadságáért. Végül az 1547-ben kötött

²⁵ Perényi Péter 1502-ben született Perényi Imre nádor fiaként. Mohács előtt koronaőr, temesi ispán, Abaúj vármegye örökös főispánja és az Alföld hadnagya. Mohács után János mellé állt, aki erdélyi vajdává tette. De hasonlóan Török Bálinthoz egy év elmúltával már Ferdinánd híve. 1529-ben János elfogatattja és kiszolgáltatja a törököknek. De a Szapolyainak tett hűségeskü ellenében – a török koncepciónak megfelelően – szabadon engedik. 1531–1532-ben a királytalan országgyűléseken a török orientáció szószólója. De állítólag saját maga is magyar király akart lenni. Alvise Gritti, János kormányzója, emiatt elfogatattja Ibrahim nagyvezírrrel. Perényi csak Ferenc nevű fia tüzul adásával menekülhetett meg. 1540-ben szorgalmazza a váradi béke végrehajtását. Annak ellenére, hogy György barát Török Bálint ellenében őt szemelte ki a csecsemő király felnőttkoráig az ország kormányzójául, újra átállt Ferdinándhoz. Részt vett Buda 1540., 1541. és 1542. évi ostromában, utóbbiban mint a magyar csapatok főkapitánya. 1542 októberében Ferdinánd bebörtönzi. Halálos betegen, 1548. elején szabadul fogságából. *Sztárai* 32–50. o.; *Fodor* 97., 175–176. o.; Az erdélyi fejedelemség születése, 41., 83. o.; *Szakály Ferenc*: Vesztőhely az út porában. Budapest, 1986. 71. o. (Labirintus sorozat); *Úó*: A dél-dunántúli hadszíntér 1526–1543. In: Pécs a törökkorban. (Szerk. *Szakály Ferenc és Vonyó József*) Pécs, 1999. (a továbbiakban: *Szakály*: Pécs a törökkorban), 17–51. o.

²⁶ Ferdinánd király és V. Károly császár a Buda elestét követő évben megkísérelte visszafoglalni a Magyar Királyság székvárosát. Tervüket a Speyerben összegyűlt német birodalmi rendek, a besztercebányai diétán megjelent magyar nemesek, illetve az Erdélybe szorult Fráter György is támogatta (1541. december 29-i gyulai egyezség a váradi béke pontjai alapján). Joachim brandenburgi örgróf német–magyar seregével azonban 1542. szeptember 28. és október 8. között sikertelenül ostromolta Pestet. Magyarország hadtörténet, 174–175. o.; Erdély rövid története, 223. o.

²⁷ Pécs városának az átadását parancsba adó levelet még 1541. szeptember 6-án csikarta ki I. Szülejman szultán Izabella királynőtől, amelyet ekkor már Szapolyai János régi híve – Athinai Simon deák – tartott a kezében. A frissen kinevezett mohácsi szandzsákbég – Kászim – meg is érkezett „papírral várat foglalni”, de Athinai nem volt hajlandó azt átadni. A törökök ezért ostrom alá vették Pécsset valamikor a szeptember közepe és október közepe között eltelt időszakban. Azonban ostromlóknak végül sikertelenül kellett elvonulniuk a vár alól. *Szakály*: Pécs a törökkorban, 38. o.; *Poremski* 40. o.

²⁸ Werbőczy István halála után az uralkodó rögtön elfoglaltatta birtokait. Erre az akcióra szükség is volt, hiszen a törökök azzal az ürüggyel, hogy az idős kancellár a szultánra hagyta Döbröközt, maguknak követelték a várat. Werbőczy fia – Imre – az 1542. évi besztercebányai országgyűlés közbenjárására kapta vissza örökségét. *Szakály*: Pécs a törökkorban, 41. o.; *Komáromy* 210. o.

²⁹ A feltevésemet még inkább megerősíti, hogy az 1547. évi békekötést megelőző tárgyalásokon a török fél felvetette, hogy Ferdinánd Perényi Péter és Török Bálint birtokai után, amelyek szerinte jog szerint a szultánt illették meg, fizessen adót. A király Török, illetve Perényi javaiért 5-5 ezer aranyat fizetett. *Papp* 154–155. o.

drinápolyi békeszerződésbe a felek belefoglalták, hogy Török Bálint várai közül azok, amelyeket vagy a magyar király vagy alattvalói birtokolnak, ott is maradnak.³⁰

A magyar történetírásban először Lele József vetette fel azt a lehetőséget, miszerint Török Bálint elfogatásával a padisah a Szapolyai-ház hűségét kívánta biztosítani.³¹ Ezt a feltételezést támaszthatja alá a Mutnoky-jelentés is. Szülejmánnak, aki Perényi hitszegésére hivatkozott, amikor megtagadta a magyar nagyúr kicserélését fiaira, talán egy másik, nyomosabb oka is lehetett az ajánlat visszautasítására. 1532-ben a török Perényi János-, illetve törökpárti elkötelezettségét kívánta biztosítani – ezzel erősítve vazallusa pozíciót – amikor fiát túszul kérte.³² Török Bálint esetében azonban felmerülhet az a körülmény, hogy a szultán immár nem egy renitens viselkedésű, ingadozó nagyúr, hanem a Tiszántúlra és Erdélybe visszaszorult Izabella királyné és megmaradt híveinek hűségét igyekezett a maga számára megszilárdítani.³³ Szülejmán pedig Bálint urat mindenképp (így a főúr fiainál is) alkalmasabb személynek tekinthette Fráter György³⁴ féken tartására és hűségének biztosítására, a köztük feszülő kibékíthetetlen ellentétek miatt.

Mindezekhez hozzájárulhatott egy negyedik Szülejmán döntését befolyásoló tényező is. Szapolyai János halála után ugyanis Török Bálint hatalmi ambíciói már nem csupán birtokszerezésre korlátozódtak, hiszen valószínűsíthető, hogy a királlyá koronázott csecsemő János Zsigmond mellett a szultán egyedüli helytartója kívánt lenni. Személye a Porta magyarországi politikájára egyre nagyobb veszélyt jelenthetett.³⁵ A szultán ezért sem fogadta/fogadhatta el a főúr ajánlatát, hogy maga helyett fiait adja túsznak.

Szulejmán döntésének értelmében egy másik János-párti főúr sem tarthatott Izabella királynével Lippára: Werbőczy István. A szultán – az egykorú források és a szakirodalom egybehangzó állítása szerint – a Budán maradt magyarok bírájává tette, 10 arany vagy 500 akcse napidíj fizetségért.³⁶ A padisahnak azonban más, fontosabb tervei is lehettek a „Szapolyai ország” volt kancellárjával. Véleményem szerint Werbőczy feladatul kaphatta a szultán által megszállt országrész közigazgatásának irányítását, amíg az oszmán hatóságok hozzá nem láttak az új tartomány vezetésének megszervezéséhez.³⁷ Feltételezésemet – levéltári források hiányában – jelenleg csak közvetett bizonyítékokkal tudom alátámasztani. Szulejmán szultán keresve sem találhatott volna János király kancellárjánál alkalmasabb embert egy ilyen feladatra, hiszen Werbőczy – addigi politikai pályafutása

³⁰ *Bessenyei*: Enyingi Török Bálint, XXVII. o.

³¹ *Lele József*: Szempontok Szulejmán szultán 1541. évi magyarországi döntéseihez. In: Kelet és Nyugat között. Tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. *Kosztia László*.) Szeged, 1995. (a továbbiakban: *Lele*) 345. o.

³² Perényi Ferenc fogságáról: *Sztárai* 32–50. o.

³³ *Lele* 345. o.

³⁴ Utyesenevics (Martinuzzi) vagy Fráter György 1484 körül született horvát nemesi családban. Korvin János szolgálatában állt, majd belépett a pálos rendbe. Gritti a budai vár udvarbírójává tette. Pályája a velencei kalandor halála után ívelt magasra. 1534-ben megkapta a várad püspökséget és Bihar vármegye örökös főispánja címet, és János király kincstartója lett. Fontos szerepet vállalt a várad egyezség megkötésében, illetve Izabella és János király házasságkötésében. A király halála után fia gyámja. 1541–1542-ben János Zsigmond nevében Erdély és Kelet-Magyarország kormányzója. Kétszer is egyezséget kötött Ferdinánddal Erdély átadásáról (1541, 1549), de mindkét alkalommal a kedvezőtlen külpolitikai helyzet miatt visszalépett. 1551 decemberében Ferdinánd zsoldosai ölték meg Alvincon. *Fodor* 96. o. Fráter életéről és halálának körülményeiről bővebben: *Barta Gábor*: Vajon kié az ország? Budapest, 1988.

³⁵ Vö. *Szakály*: Pécs a törökkorban, 32. o.; valamint *Pálffy Géza*: A tizenhatodik század története. Budapest, 2000. 99. o. (Magyar századok)

³⁶ Vö. *Fraknoi* 328. o.; Istvánffy 50000 akcse fizetést említ. *Istvánffy* 278. o.

³⁷ A török hatóságok csak az 1543. évi hadjárat után kezdték az új tartomány polgári és katonai igazgatását megszervezni. *Hegyi Klára*: Török berendezkedés Magyarországon. Budapest, 1995. 39. o. (História Könyvtár 7.)

alapján – a magyar jog és igazgatás legjobb ismerőjének számított. Ráadásul személye a hatalom folytonosságának garanciáját jelenthette a vármegyék és városok számára.³⁸

Elképzelésem helyességét alátámaszthatja még az a Fraknoi által idézett levélrészlet is, amelyet Werbőczy szeptember 14-én írt Miskolc mezőváros vezetőinek. Ebben azt állította, „...hogya a császár felsége [a szultán]... a felső részek feldúlására Pozsony felé küldött császári [szultáni] hadak kapitányainak, fővesztés büntetése alatt megparancsolta, hogya a magyar nemzetiségű lakosságot, még ha Ferdinándhoz, azaz a német párthoz tartozik is, személyében és javaiban károsítani ne merészeljék. Biztosak lehetnek tehát afelől, hogya a török pusztítóktól kárt vagy hátrányt szenvedni nem fogtok...”³⁹ Ez a – valószínűleg Szülejmán beglerbég⁴⁰ nyomására készült – levél kettős célt szolgálhatott: egyrészt a pusztító portyák miatt szétszéledt lakosság megnyugtatását,⁴¹ másrészt talán a meghódoltatandók meggyőzését szolgálhatta, miszerint a szultán védelme alatt semmiféle bántódásuk sem eshet.

Werbőczy a budai törököknek tett jó szolgálatainak ellenére sem tudott semmiféle védelmet nyújtani a benne reménykedőknek. A beglerbég egy alkalommal brutális formában tudtára is adta, hogya hol a helye ebben „az új világban”. Egyik alkalommal az éppen hozzá érkező Werbőczy egyik szolgáját elfogatta, és a nyílt utcán fejét vétette.⁴² Mutnoky is beszámolt budai kémének jelentése alapján erről az incidensről: „...szolgám tegnap saját szemével látta, hogya a kancellár a pasához ment, és hogya a kapu alá érkezett, a törökök mögötte az egyik szolgáját arcon csapták... Mialatt a kancellár a pasánál van, a szolgáját a törökök agyon verik a kancellár kocsijánál...”

Werbőczy haláláról – amelyről az esztergomi provizor jelentéséhez csatolt kivonatos levél is hírt adott – több elképzelés is ismert. Szalay László és Fraknoi Vilmos szerint az időszak főurat Szülejmán beglerbég mérgezte meg,⁴³ amely feltevést az egykorú forrásokban található megjegyzés is sejtet: „Werbeczyt megitetik, meghala.”⁴⁴ Horváth Mihály művében a búbánat és az igen titokzatosan hangzó mirigyhalál szerepel az öreg jogtudós halálának okaként.⁴⁵ A magam részéről Acsády Ignáccal értek egyet, aki szerint Werbőczyt 1541 októberében – majd 1542 tavaszán Szülejmán beglerbéget is⁴⁶ – a Budán tomboló pestisjárvány ölte meg.⁴⁷

Mutnoky levele, valamint a hozzácsatolt rövid jelentés véleményem szerint több szempontból is nagy jelentőségű. Hiszen egyrészt az esztergomi provizor a szultán tábo-

³⁸ Budapest története III. Budapest a török korban. (Írta: Fekete Lajos. Szerk. Szendy Károly.) Budapest, 1944. (a továbbiakban: *Fekete*) 172.

³⁹ *Fraknoi* 328. o.

⁴⁰ Tarabuluszi bég. 1531. januárjától zulkadri, 1532. novemberétől dijarbekri pasa. 1535. márciusában bagdadi beglerbégé nevezi ki a szultán, majd 1539. júliusától anatóliai pasa. 1541. szeptember 2-án a padisah Budára helyezteti. 1542. februárjában leváltották és kevéssel ez után meghalt. *Gévay Antal*: A budai pasák. Bécs, 1841. S. o.; *Fekete Lajos–Nagy Lajos*: Budapest története a török korban. Budapest, 1986. (a továbbiakban: *Fekete–Nagy*) 11. o.

⁴¹ *Barta* 320. o.

⁴² Vö. *Fraknoi* 330–331. o.; *Barta* 321. o.; *Szalay László*: Adalékok a magyar nemzet történetéhez. Pest, 1859. (a továbbiakban: *Szalay*) 176–177. o.

⁴³ *Szalay* 179. o.; *Fraknoi* 332. o.

⁴⁴ Memoria rerum, 89. o.; Vö. még *Szerémi* 329–330. o.

⁴⁵ *Horváth* 147. o.

⁴⁶ *Fekete–Nagy* 11. o.; *Acsády Ignác*: Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608. In: A magyar nemzet története. (Szerk. Szilágyi Sándor.) V. k. Budapest, 1897. (a továbbiakban: *Acsády*) 223. o.

⁴⁷ *Acsády* 223. o. Komáromy is felveti cikkében azt a lehetőséget, hogya Werbőczyt a városban tomboló pestisjárvány ölte meg. *Komáromy* 211. o.

rából visszatérő Łaskitól és a török uralom alá került Budára küldött kémétől, valamint más – meg nem nevezett – személytől vagy személyektől származó értesülései, amelyek hitelességét más egykorú források is alátámasztják, kiegészítik és gazdagítják ismereteinket a korszakról. Másrészt ezen információk mind katonai (török portyázók mozgása, Buda török őrségének létszáma), mind politikai szempontból (Török Bálint fogsága és annak okai, Werbőczy István budai meghurcoltatása, a megmaradt Szapolyai családhoz hűséges tábor Lippára vonulása) nagy jelentőséggel bírhattak a kialakult új és kedvezőtlen helyzetben I. Ferdinánd és kormányzata számára, s nagy valószínűséggel döntéseiknél figyelembe vették ezek tartalmát, még akkor is, ha egyik-másik pontosságát esetlegesen kétségbe is vonták. Harmadrészt ezen két jelentés elkészülte – feltételezésem szerint – azt bizonyítja, hogy az uralkodó és köre Buda elestét követően a lehető leghamarabb igyekezett alkalmazkodni az új körülményekhez és lehetőségeihez mérten minél több hírt/adatot összegyűjteni az immár Bécs, az örökös tartományok és a Német-római Birodalom tőzsomszédságában álló ellenségről.

FÜGGELÉK

Dem Wolgeborenen herrn francisco von Reua

Mein willig dienst Seyen E. G. allzeit beuor.

Gnediger herr, mir zweiffelt nit, E. G. wisse nun mer, was sich nach euerm abschiede, hie begeben. Nemlich das Römische Majestat herrn Niclas grauen Vonn Sal[m] zum Türkischen Keiser, eins anstands halb, abgefertiget, Vnd der Türck von Ofen wider hindersich auff Constantinopel verrückt Vnnd Mahomed Beg Bassa ein streytt auff Mehern fürgenommen, aber an der Waag, welche sich zu Seer ergossen, verhindert sey worden, den[n] er hat den hauffen nit könden hinüber bringen. Bey vns haben Sie nit sonders gebrennet, on das, das feur an etliche orten schaden hatt gethon, da sie Vber nacht gelegert, Vnd es hinter jn gelassen haben, wie den zu Scharlo vnd Salcka geschechen, der and[e]r hauff aber, so auff Giarmath, der herrschafft Balassa gestreiff hat, Vnzlich Vil Volck inn die gefencknuß mitgefüret, Gott erbarne sich jr So ist herr hieronymus Laskie

Nagyságos Révay Ferenc Uramnak

Alázatos szolgálatom Kegyelmednek mindenek előtt.

Kegyelmes Úr, nem kételkedem abban, hogy Kegyelmed immár tudja, mi történt itt az Ön távozása után. Nevezetesen az, hogy a római [király] felség⁴⁸ gróf Nikolaus Salm urat a török császárhoz küldte, fegyverszünet végett. Továbbá a török [a szultán] Budáról ismét visszatért Konstantinápolyba, és Mehmed beglerbéger⁴⁹ portyára rendelte Morvaország ellen, de a Vág, amely nagyon megáradt, őt megakadályozta ebben, ugyanis a hordáját nem tudta átvinni rajta. Nálunk semmi különöset sem égettek fel, leszámítva azt, hogy a tűz néhány helyen kárt okozott ott, ahol éjszaka letáboroztak, és a [tűzet] hátrahagyták, ahogy ez Sarlónál⁵⁰ és Szalkánál⁵¹ történt. A másik horda pedig a Balassa család⁵² uradalmában, Gyarmaton portyázott, és számtalan sok népet rabságba hurcolt – Isten könnyörüljön meg rajtuk. Hieronimus Łaski Úr is visszatért, [és] azt mondja, hogy a török

⁴⁸ Habsburg Ferdinánd 1526–1564 magyar és cseh király. 1534-től német király, majd bátyja – V. Károly – lemondása után 1556-tól a Német-római Birodalom császára.

⁴⁹ A személyt nem tudtam pontosan beazonosítani.

⁵⁰ Egykori Bars vármegyei település. Ma a Szlovák Köztársaságban található.

⁵¹ Egykori Hont vármegyei település. Ma a Szlovák Köztársaságban található.

⁵² A Balassa család Perényivel, Bebek Fernccel egyetemben János király halála után átpártolt Ferdinándhoz. Valószínűleg a török e miatt – bosszúból – portyázott és pusztított birtokain.

auch wider kom[m]en, sagt er habe den den Türckischen Keyser zwu Tagreyß von Ofen gelassen, Vnd wie er den Türck Waland auff eim rößlin laß Vmbherfurn, der sey angefeßlet an henden Vnd fussen, Vnd werde alle nacht angeschmidt an ein Ketten.

Nun hat Türck Waland dem Türcken seine beide Süne wöllen zu geisel lassen, aber der Türck hat es nit wöllen annemen, sonder gesagt, Prim Peter hab jm auch seinenn Son zu geisel geben, hab aber dennoch nitt glauben gehalten. Ehr soll im die zwey Schloß lieuern, Chargo vnnd Zigeth, hat also den Türck Waland füngemelte zwey Schloß wie man sagt, lassen füren, Vnd befolhen, wo mans jm auff sein auffodern, nit Vnderthenig mache, soll man jn saybeln. Ich aber besorg, wo er gleich diß geschloß Vbergibt, es werde jhm doch nit besser gehn.

Der Türck hat zu Ofen Solman Bassa gelassen, der zuuor in Babylonien gewest ist derselb hat brüder Gregorius hauß innen. Die Janizer seind im Schloß. Ein burger aber, Vnnd ander Vngern so zu Ofen bliben, werden Vber die massen Vbel gehalten, müssen die todten Pferdt aus der Statt schlaiffen, die gassen fegen, Vnd der gleichen arbait thun. Ich kan das euren gnaden in aller warhait anzaigen, das die armenn Burger zu Ofn gern hauß Vnd hoff, hab Vnd gut, da hinden liesen, das Sie nur mit lieb dauon weren.

Steffanus Werweck der Cantzler ist noch zu Ofen, in König hausen behausung, sampt fünfft, an den furknecht, thor knecht Vnd koch. So ist heüt mein diener wider von Ofen Kommen, welchennich zum Bassa, aus beuelch meines gnedigen herrn hab abgefertiget, der sagt mir, das die Türcken die metzger zwingen, das sie die Leüt hencken müssen. So hat mein diener gester mit seinen augen das gesehen, das der Cantzler zum Bassa gangen, Vnd wye er Vnter die thür kommen ist, haben die Türcken hinder jm seiner knecht einen in das angesicht geschlagen. Der Knecht aber schreyet seinen herrn an, er sol jn retten, aber der Cantzler antwortet jhm, was soll ich dazu thun, lieber bruder, sihest du doch woll, das

császár [táborát] Budától két napi járóföldre hagyta, és hogyan vezettette [a szultán] Török Bálintot egy lovacskán körbe-körbe, akit kezzein és lábain megbilincseltek, és minden éjjel vasra verik.

Török Bálint ugyan mindkét fiát túsznak a töröknek [a szultánnak] akarta adni, de a török ezt nem akarta elfogadni, hanem [azt] mondta, hogy Perényi Péter is a fiát fogoly-nak adta, de hitét mégsem tartotta meg. Török Bálint szolgálta ki neki két várát – Csurgót, Szigetvárt, őt tehát e fennevezett két várért fogták el – ahogy mondják, és megparancsolták, [hogy] ha a felszólítására valaki nem engedelmeskednék, akkor őt le kell kaszabolni. Attól tartok azonban, ha rögtön át [is] adja ezeket a várakat, mégsem fog jobban jární.

A török [a szultán] Szülejmán pasát hagyta Budán, aki azelőtt Babilonban volt. ÖGYörgy barát házat bírja.⁵³ A janicsárok a várban vannak. Egy polgárnak⁵⁴ pedig és más magyaroknak, akik Budán maradtak, [és akikkel] rendkívül rosszul bánnak, döglött lovakat kell, hogy kivonszoljanak a városból, utcákat kell seperniük, és [más] hasonló munkát kell végezniük. A teljes valóságnak megfelelően jelenthetem Kegyelmednek, hogy a szegény budai polgárok szívesen hagynák hátra házukat és udvarukat, javaikat és jószágait, csak hogy inkább távol lehetnének innen.

A kancellár, Werbőczy István még Budán van. A király palotájában⁵⁵ szállásolták el ötödmagával, kocsis, ajtónálló, szakács nélkül. Szolgám, akit kegyelmes uram⁵⁶ parancsára a pasához küldtem, ma újra visszatért Budáról, azt mondja nekem: a törökök arra kényszerítik a mézárosokat, hogy az embereket végezzék ki. Így szolgám tegnap saját szemével látta, hogy a kancellár a pasához ment, és ahogy a kapu alá érkezett, a törökök mögötte az egyik szolgáját arcon csapták. A szolgál pedig ura után kiáltott, hogy mentse meg őt. Am a kancellár azt feleli neki: mit tegyek ellene kedves barátom, hisz te is jól látod, hogy nekem is tartanom kell tőlük. Mialatt a kancellár a pasánál van, a szolgáját

⁵³ Horváth 147. o.

⁵⁴ A polgár szó ebben az esetben feltételezésem szerint a város német lakóira utalhat. Budát a német polgárok még a török főserg megérkezése előtt – vagyonukat és kiváltságait hátrahagyva – elhagyták. De talán maradhatott itt valaki közülük. A budai német polgárok elmeneküléséről. *Fekete-Nagy* 59. o.; *Fekete* 147–148. o.

⁵⁵ Horváth 147. o.

⁵⁶ Itt Várday Pál érekről van szó.

ich auch Vonn ihnn gewarten muß, weil nur der Cantzler bey dem Bassa ist, schlagenn jm die Türcken, sein Knecht gar zu Todt hat bey des Canzlers wagen, Vnd lassen jn also todt, bey dem wagen ligenn, das müste sein herr sehen, Vnd dortt kain wort darwider sagen. Die künigin ist zu Lippen, Vnd mit ir bruder Georgi Petrowick, Vrbanus Bathianus, Vnnd Petrus Warckosth.

Wie mir herr Laßkie, und mein diener anzeigt so sind in die zehen Tausent Turcken zu Ofen bliben, Tausent Janitzer, drey hundert Sulacken, tausent vnd fünff hundert schützen, das ander seind Raisige Vnd Schiffvolck. Diß hab ich E. G. auff dißmal wollen im besten anzaigen, bitt wöllet mich inn allen gnaden euch lassen beuolhen sein.

Datum zu Gran MDXLI

E. G.Vnderthäniger Mudtweck Prouisor zu gran

Im ein andern brieff wirt gemeldet, das der Cantzler Werweck gestorben, Vnd auff der Juden Kirchhoff begraben sey, vnd das die Juden sonderlich bey dem Bassa Soliman wol zu hoff sind, irer Verrätherey halben Vnd den Christen Vil Vnglück machen, der Türk holt sich deß, wo zwen zeugen wider einenn sind, Vber denselben laster das recht gehn. Nun Seynd die Juden zu Ofen, wie sonst inn

a törökök agyonverik a kancellár kocsjánál; ott hagyák őt így holtan fekvé a kocsinál; ezt az urának látnia kellett, de ott egy szót sem szólhatott ellene. A királyné György barát-tal, Petroviccsal,⁵⁷ Bathiány Orbánnal⁵⁸ és Warkocs Péterrel⁵⁹ Lippán van.

Ahogyan Łaski Úr és a szolgám jelenti, Budán hozzávetőlegesen tízezer török maradt.⁶⁰ ezer janicsár, háromszáz szolák,⁶¹ ezerötszáz lövész, a többi fegyveres és hajós. Ezt kívántam Kegyelmednek úzttal – legjobb tudásom szerint – megjelenteni, kérem igen nagy kegyelemmel parancsoljon velem.

Kelt, Esztergomban 1541.

Kegyelmednek alázatos szolgája Mutnoki, esztergomi provizor

Egy másik levélben jelentik, hogy Werbőczy kancellár meghalt, és a zsidók temetőjében temették el,⁶² és azt, hogy a zsidók különösen Szülejmán pasa előtt nagyon kedvesek, árulásuk miatt és a keresztényekre sok bajt hoznak. A török maga elé idézi ezeket, s midőn két tanú van egy ellenében, vétkeik fölött szemet hunynak.⁶³ Jól tudott, hogy a budai zsidók, mint egyébként az egész világon

⁵⁷ Petrovics Péter 1485 körül született. Szapolyai rokona és tántoríthatatlan híve. 1531-től lippai kapitány, három év múlva temesi ispán. 1541-ben a gyermekkirály egyik gyámja, a következő évtől Magyarország alsó részeinek főkapitánya. Birtokai elhelyezkedése miatt a török orientáció feltétlen híve volt. 1551-ben távoznia kellett Erdélyből. 1556-ban egy rövid ideig Erdély helytartója, előkészítette János Zsigmond és Izabelle viszatérését az országra. 1557-ben halt meg. *Fodor* 98–99. o.

⁵⁸ Bathiány Orbán Bathiány Benedek budai várnagy és kincstartó fiaként látta meg a napvilágot. Itáliában járt egyetemre, hazatérte után királyi titkár lett. Mohács után először Ferdinánd híve, majd Szapolyai oldalára állt. Gritti egyik bizalmi embere. Főszerepet vállalt Czibak Imre meggyilkolásában 1534-ben. A következő időkben János és György barát egyik legbefolyásosabb támogatója, noha semmiféle állami címet sem viselt. 1541-ben a budai őrség parancsnoka, majd Izabellával Erdélybe megy. A fejedelmi tanács tagja lett. Állítólag Fráter György megmérgeztette. *Fodor* 101. o.

⁵⁹ Helyesen Markos Péter. Ő is elkísérte a csecsemő királyfit a török táborba. Vö. *Memoria rerum*, 65. o.

⁶⁰ A török őrség létszámát illetően eltérő adatokat találtam. Magyarország történi kronológiája szerint Szülejmán Budán és Pesten 3000 főnyi őrséget hagyott. Ezzel szemben Bánlaky a forrás adataival némelykor megegyező módon a következőket írta hadtörténeti művében: 2000 janicsár, 1000 lovas és ugyanennyi martalóc, 300 szolák, valamint 54 naszád néhány száz naszáddal maradt Budán. *Doberdói Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme*. XIII. k. Budapest, 1940. 167. o.

⁶¹ Szolák (balkézes): szultáni testőrgárda, mely onnan kapta a nevét, hogy fordított állásban használta íját és nyilait. A janicsárok törvénykönyve (1606). (Török kéziratokból fordította, a bevezetőt írta, a mutatót és a szómagyarázatot készítette *Fodor Pál*.) Budapest, 1989. 125. o.

⁶² Vö. *Horváth* 147. o. Ezzel szemben Szerémi szerint a Szent Mária Magdolna temploma temették el. *Szerémi* 330. o. Fekete Lajos csak annyit említ meg, hogy Werbőczyt viszonylag nagy pompával, a környékbeli papok részvételével temették el. *Fekete* 173. o.

⁶³ A muszlim vallásjog szerint a nem-muzulmánok nem tanúskodhattak a mohamedánokkal szemben. *Papp* 149. o.

aller Welt, wol bekandht, wissen der reichen
burger gewlk, Vnd Vermögen, wo sie nun
einem sonst nit zukommen, nemen sie zwen
Türcken zu zeugen, so muß dan der arme
Christer, sag was er wölle, Vnrecht haben vnd
herhalten. Wolan die Vngern habens nit anders
wöllen haben, sonst hetten sie diesen gast wol
Gehaim gelassen, Gott were jm, Dem argen
Gotts lästerer Vnd Christen feind Amen.

*az, ismerik a gazdag polgárok boltjait és va-
gyonát, s midőn azokhoz egyedül nem tudnak
hozzájutni, visznek két törököt tanúskodni.
Így azután szegény kereszténynek, mondjon
bármit is, nem lesz igaza és bünbaknak kell
lennie. Nos, a magyarok nem akarták, hogy
ez másképpen legyen, egyébként ezt a vendé-
get bizonyára titokban tartották volna.⁶⁴ Isten
legyen ennek a gonosz Istenkáromlónak és
kereszténység ellenesnek [irgalmas]. Amen!*

⁶⁴ Nem lehet eldönteni azt, hogy az író ez esetben a törökökre vagy a zsidókra gondolt.